

TEORIA „VITALITĂȚII” ÎMPOTRIVA TEORIEI „SPAȚIULUI VITAL”

DAN DUNGACIU

I. NICOLAE IORGA SAU REFUZUL CLASIFICĂRILOR

Motto: „Este un obicei, la cercetătorii de amănunte și de suflete moarte, a căror obiectivitate nu e decât neputința de a fi subiectivi, acela de a considera ca diletantism tot ce se prezintă în alt veșmânt decât al unei simple forme de transmitere”. (Nicolae Iorga).

A încerca să-l fixezi pe Nicolae Iorga într-o schemă este o întreprindere sortită eșecului. Dacă se acceptă că orice clasificare conține în ea însăși germenii distorsiunii — fatală sărăcire a materialului analizat —, se uită că există false tipologii care, până la urmă, pot perverti semnificații și compromite sensuri.

Cum poți clasa spectacolul viu al unei gândiri neostoite, veșnic căutătoare, în care rubrică poți așeza pe acela care — tocmai că și le-a asumat pe toate, într-o admirabilă sinteză — și-a refuzat înscrierea în orice curent ori școală ce-și disputau supremația în timpul său, unde poți fixa tumultul copleșitor al evenimentelor și datelor istorice care, contradictorii și hirsute dintru început, își află treptat albia și se înscriu domolite într-o curgere de un firesc implacabil? Pe scurt: cu ce schemă îl poți „epuiza” pe Nicolae Iorga?

Într-un articol din 1928, „Istorie și cultură”, P. P. Panaitescu — unul dintre străluciții săi discipoli — consideră lucrarea lui Nicolae Iorga, „Geschichte des rumänischen Volkes”, „în mare parte influențată” de maestrul său german, Karl Lamprecht. Acesta din urmă era considerat de exponentul „noii școli” de istorie drept, „reprezentantul cel mai de seamă al Școlii istoriei sociologice”¹. Comparația cu istoricul german era o tentativă de „fixare” din partea discipolului, întărită și de utilizarea sintagmei — abuzivă, ținând seama de traiectoriile științifice ale celor doi — „elev al lui Lamprecht”.

Sugestia nu avea nici pe departe pretenția sau aroganța unei „judecăți definitive”. Nu o dată, Nicolae Iorga, cu tot respectul datorat celui mai iubit magister² și-a apărat răspicat propriile poziții, mai cu seamă împotriva identificării lor cu teorii ce riscau să devină: „un fel de metaistorie”³. Aluzia lui

¹ P.P. Panaitescu, *Contribuții la istoria culturii românești*, București, Edit. Minerva, 1971, p. 8.

² vezi vol. *Oameni care au fost*, în care este prezentată și evocarea lui Nicolae Iorga la moartea profesorului său german, vol. II, București, 1935, p. 171.

³ N. Iorga, *Generalități cu privire la studiile istorice*, ed. a III-a, București, 1946, p. 216.

Kulturgeschichte sau Kulturhistorische Methode, concepte proclamate de istoricul german, era evidentă.

Sugestia discipolului a prins mai târziu și pe locul căruia nu-i fusese, însă, destinată: cel al materialismului istoric. După 1944, a fost interceptată rapid și — impregnată cu ideologie — transformată în etichetă nimicitoare pusă deasupra operei lui Nicolae Iorga. Dintr-o condamtabilă lenă a gândului, cel mai mare istoric român continuă să fie și astăzi receptat pe un traseu defectuos și citit printr-o grilă eronată. Se operează cu o dihotomie: pe de o parte, adepții manierei pozitivistice — „rigoriștii” — pentru care, deseori, documentul și izvoarele nu sunt atât puncte de plecare, cât inhibanți corectori și cenzori necruțători, pe de altă parte, istoria de tip romantic, fără precizie, idealistă — deci, lipsită de științificitate. Nicolae Iorga era plasat, fatalmente, în a doua categorie. Intuițiile sale strălucitoare au fost taxate drept „slăbiciuni” ale aparatului său științific, tentative nedibace de a eluda *contextul* (realitatea istorică), iar viziunile sale — de o amplitudine deseori greu de surprins — au fost privite cu mefiență și prezumțiozitate.

Un handicap de receptare trebuie deci surmontat și o prejudecată trebuie înlăturată. În locul unei dihotomii pure, intransigente și neverosimile trebuie instalată *complementaritatea*. Căci cele două maniere nu se anulează obligatoriu una pe cealaltă, ci în cazul istoricului mare — *se succed*. Nicolae Iorga și-a refuzat poziționarea în a doua categorie, nu eludând-o, ci *devansând-o*. „Ceea ce interesează în rândul întâi pe istoric e însăși manifestarea prin fenomene organice a factorilor acelor care pleacă din viața economică, din viața culturală, din substratul material sau din atmosfera morală a unui popor”⁴. Și încă: „Istoria universală, la rândul ei, nu va fi o culegere de istorii naționale grupate după motive geografice ori culturale, ci urmărirea acelor legături de cultură, de idei politice, de revărsări și cuceriri pe toate terenurile, de strămutări, transferări, potențări și slăbiri, care trebuie să fie singurul ei domeniu”⁵. Singura formă acceptabilă a istoriei, *istoria* prin excelență, este cea *universală*, căci, pare a ne spune Nicolae Iorga, istoria poate începe de oriunde, dar nu se poate sfârși decât aici: „Eu, când zic Istorie, nu înțeleg istoria cutărui oraș, cutărui provincii, Stat sau națiune, ci înțeleg Istoria în totalitatea ei, cu legile ei infinite, care merg de la o latură la alta și trec peste milenii”⁶.

Pentru Nicolae Iorga, istoria parcelată — atât pe „verticală” (ca demers teoretic) cât și pe „orizontală” (capacitate de cuprindere) — este numai o etapă; transformată în punct final, devine o fundătură; un eșec, căci ea nu poate da decât *adevăruri*, pe când Nicolae Iorga țintea *adevărul istoric*.

Ceea ce scria în *Prefața la istoriografia umană* devine astfel perfect comprehensibil: „Aș fi vrut, din partea mea, să am mai mult talent «poetic», pentru a fi mai aproape de adevăr”⁷.

⁴ *Ibidem*, p. 89.

⁵ *Ibidem*, p. 92.

⁶ N. Iorga, *Îndreptări noi în concepția Epocii contemporane*, București, 1940, p. 6, vol. I.

⁷ N. Iorga, *Generalități cu privire la studiile istorice*, ed. a III-a, București, 1946, p. 348.

II. TEORIA SPAȚIULUI VITAL SAU DE LA ȘTIINȚĂ LA IDEOLOGIE

Motto: „Noi, național-socialiștii germani, nu trebuie să devenim avocații altor popoare, ci să luptăm pentru poporul nostru; dreptul la sol și la pământ poate deveni o datorie, atunci când un popor mare pare sortit pieririi în lipsă de extindere. Și în mod cu totul special când nu este vorba de un oarecare popor negru neînsemnat, ci de Germania, mama oricărei vieți, mama oricărei civilizații actuale.” (Adolf Hitler).

În 1882, F. Ratzel scrie lucrarea *Anthropogeographie oder Grundzuge der Anwendung der Erdkunde auf die Geschichte*. Adăugând celor două cadre în discuție — geografic și istoric — un al treilea — cel politic —, peste cinci ani avea să urmeze o nouă lucrare de referință: *Politische Geographie*. Fundamentele unei noi științe erau astfel fixate. Cel ce îi va stabili definitiv titulatura va fi danezul Rudolf Kjellén, astfel că, după 1916, F. Ratzel va fi identificat drept „întemeietorul geopoliticii”⁸.

Antropogeografia ratzeliană identifica drept suport natural-politic al statului comunitatea și mediul său natural, cu o sintagmă devenită faimoasă: „sângele și pământul” („poporul și spațiul”). Există o „legătură spirituală” constituită între cele două entități. Spațiul devine astfel *suportul* pe care o voință politică unitară și bine ghidată îl transformă în *spațiu statal*. Se naște astfel organul politico-geografic al statului, ce-și subîntinde într-o figurație specifică — unică! — teritoriul natural ce-l are în posesie (Lebensgebiete). Spațiul geografic și politic esențial pentru susținerea și supraviețuirea unui popor este numit *spațiu vital* (Lebensraum).

Întreg travaliul ratzelian și toate formulele uzitate ulterior — „numărul politic al populației”, „simțul spațiului” (Raumsinn), „popor fără spațiu” (Volk ohne Raum), „colonizare internă” — nu țintesc decât să readucă în dezbatere, la 100 de ani după Malthus, problema raportului dintre populație și spațiu de subzistență. Demersul său pivotează în jurul acestui aspect. Idealul, din perspectiva

⁸ Întreaga geopolitică germană, deci și opera întemeietorului ei, F. Ratzel, este astăzi ocolită sistematic de cercetătorul român. Din păcate, se cunosc prea puține și despre tradiția geopoliticii românești. Geografi (Simion Mehedinți, Ion Conea), istorici (Gheorghe Brătianu), sociologi (Anton Golopenția) au evoluat cu strălucire în acest domeniu; în perioada interbelică funcționând și o revistă cu acest profil: „Geopolitică și Geoistorie”. În limba română, informația cu privire la F. Ratzel este săracă; cea mai semnificativă rămâne încă prelegerea din 1904 a lui Simion Mehedinți, ținută la deschiderea cursului de geografie la Universitatea din București: *Antropogeografia și întemeietorul ei Friedrich Ratzel*, acesteia alăturându-i-se referirile lui Anton Golopenția în studiile sale dedicate analizei geopolitice. În 1960 apărea versiunea în limba română a cărții lui Günter Heyden, *Kritik der deutschen Geopolitik*, dar analiza, doar o înverșunată critică de pe pozițiile ideologiei marxiste, este irelevantă pentru anvergura și valoarea geopoliticii germane.

geopoliticii lui Ratzel, devine o cât mai completă *adecvare*. „Creșterea statelor urmează inevitabil fenomenului de creștere a popoarelor”, va zice savantul german. Goana după „spațiu vital” este prima urmare justă și, până la urmă — este concluzia teoriilor sale —, fatală.

Ceea ce la F. Ratzel era constituit într-o teorie generală, la Karl Haushofer — șeful școlii geopolitice germane interbelice — se va transforma într-o geopolitică a spațiului etnorasial și cultural german. Noua geopolitică a spațiului vital, întreprinsă de Karl Haushofer și colaboratorii săi după 1923, va fi o analiză cu prelungiri obligatorii în politica internă și externă a statului german, o abordare ce stătea sub somația permanentă a nevoii de spațiu⁹.

„Materialul” geopoliticii, atât de dificil de surprins și de captat în enunțuri ferme, riguroase, pendulând primejdios în căutarea unui precar echilibru între zona „subiectivismului vulgar” și cea a „neputinței de a fi subiectiv” se va găsi deseori — de acum înainte — dezarmat în fața distorsiunilor grave la care va fi supus. Ideologicul ajunge să-și refuze orice hotar statornic cu domeniul geopoliticii. Rasismul (teoria superiorității raselor), pretenția megalomanică a poporului ales — făuritor unic de cultură și civilizație —, toate asediau fără cruțare edificiul stabilit de F. Ratzel. Cel mai periclitat, prin uzajul inadecvat, era însuși conceptul fundamental, cel de spațiu vital: *Lebensraum*.

În 1924, viitorul cancelar al Germaniei, Adolf Hitler, începea să redacteze în închisoarea din Landsberg-am-Lech, cartea ce va deveni apoi poate cel mai trist best-seller din istoria omenirii: se va vinde în opt milioane de exemplare și va fi tradusă în 16 limbi opera capitală a nazismului german: *Mein Kampf*. În paginile ei formulează Hitler doctrina partidului său și fixează comandamentele politicii sale externe. Nu peste multă vreme armata germană va deveni vehicolul teribil ce transportă în Europa tezele șefului ei.

Teoria ratzeliană a *Lebensraum*-ului își modifică progresiv regimul funcțional și dobândește acum utilizări ideologice: ea este cea care, în ultimă instanță, este invocată să legitimeze uriașele revărsări de trupe germane.

Întreaga carte nu este decât un ordin de luptă: „Germania va fi o putere mondială sau nu va fi deloc. Noi, național-socialiștii, trebuie să rămânem neclintii în urmărirea scopului politicii externe: să-i asigurăm poporului german teritoriul ce-i revine în această lume.” „Plugul german” va brăzda Europa, iar „spada germană” nu are decât să-i dea pământ. Direcția este indicată fără șovăire: „Viitorul politicii noastre externe stă într-o politică a Răsăritului, în sensul dobândirii gliei necesare poporului nostru”¹⁰.

Răsăritul Europei trebuia să fie german sau să nu mai fie deloc.

⁹ A se vedea și: Karl Haushofer, *De la geopolitique*, Paris, Fayard, 1986 (traducere).

¹⁰ Adolf Hitler, *Mein Kampf*, București, Edit. Pacifica, 1993, p. 469, 479.

III. „VITALITATEA POPOARELOR” ÎMPOTRIVA „FORȚEI BRUTE”

Motto: „Și poate să adune cineva milioanele, să le tiranizeze, să le pornească hotărât a distruge orice fel de piedice, el va putea să-și instaleze soldații, funcționarii și exploataatorii oriunde, dar cugetarea lumii nu-i va aparține.”
(Nicolae Iorga)

Răspunsul Răsăritului a venit însă. A venit precis, profetic, covârșitor. A venit de la cel mai îndreptățit reprezentant al său și cel mai autorizat atunci să dea replica: românul Nicolae Iorga.

În fața tribunalului istoriei — „marea judecătoare a tuturor Statelor și Națiunilor” — pentru cruciada „Dreptului la viață al statelor mici”, și contra expansionismului devastator, Nicolae Iorga avea să se ridice încă din 1915: „Astfel, o falsă concepție națională se întoarce împotriva celei adevărate. Ea era dușmana statelor mici, evocând idealuri din evul mediu când imperialismul se boltea deasupra formațiunilor politice multe și mărunte”¹¹. Împotriva exaltărilor germanice, împotriva învățaților ce alocu exclusiv spiritului germanic „inițiativa creatoare” sau „spontaneitatea revoluționară” ce hotărau „viitorul civilizației”¹², va pleda cărturarul român încă din 1917, în lecțiile de la Iași, *Cugetare și faptă germană* (reeditate semnificativ după 20 de ani) și mai apoi în faimoasele sale cursuri din anii '40.

În lecțiile ținute la Academia de Comerț, intitulate *Îndreptări noi în concepția epocii moderne* avertiza — direcția atacului era lesne sesizabilă: „Orice încălcare a condițiilor normale de viață nu aduce decât oboseala unui organism și incapacitatea de a juca rolul istoric natural din partea acelor care au întrecut peste puterile lor acest rol”. Dar marele rechizitoriu avea să-l facă Nicolae Iorga în Cursul de la Universitatea din București, curs al cărui titlu anulează orice echivoc: *Dezvoltarea imperialismului contemporan*.

O precizare se cuvine făcută. Ceea ce opunem lui Iorga nu este știința geopoliticii sau pe corifeii acesteia — indiscutabil savanți cu remarcabilă forță teoretică, pe care și Iorga îi considera la cota lor reală¹³ —, ci mai cu seamă mistificările la care aceasta era supusă, și pe aceia care, îngrădindu-i treptat zona de aplicabilitate au transformat-o într-o nocivă ideologie. Căci împotriva acestora s-a ridicat Nicolae Iorga. Împotriva unei ideologii și nu împotriva unei științe. Împotriva utilizării aberante a geopoliticii într-un regim funcțional inadecvat: cel politic.

Că lucrurile stau astfel o mărturisesc din plin tocmai preocupările lui Iorga de... geopolitică. Ceea ce Ratzel denumea „a gândi geopolitic”, este o constantă

¹¹ Nicolae Iorga, *Dreptul la viață al statelor mici*, București, 1935, p. 5.

¹² N. Iorga, *Cugetare și faptă germană*, București, 1938, ed. a II-a; în „Prefața la ediția I”, p. 5.

¹³ vezi aprecierea din *Cugetare și faptă germană*, p. 118; în „Suflet românesc”, Iași, 1917, p. 14 sau apelul la teoriile ratzeliene în cursul de istorie universală din 1933–1934.

de-a lungul întregii opere a cărturarului român. Căci ce sunt, dacă nu subtile decriptări geopolitice, cursurile sale: *Chestiunea Rinului* (1912), *Chestiunea Dunării* (1913), *Chestiunea Mediteranei* (1914), *Chestiunea oceanelor* (1919)? Sau unde, dacă nu tot într-o astfel de rubrică ar putea fi plasat cursul de „*Istoria universală*” din 1933–1934, la începutul căruia declara răspicat: „Rolul unui popor se determină nu numai prin vrednicia sa, ci și de locul lui, de așezarea lui geopolitică”, în care — amintind de faimoasele sintagme ratzeliene: „simțul spațiului” (Raumsinn) sau „școala spațiilor” (die Schule des Raumes) — avertizează: „Sunt popoare care trăiesc cu sensul hotarului, altele care trăiesc cu sensul spațiului infinit”, iar întreaga perspectivă a cursului este tributară constatării din prima sa parte: „Între om și între pământul pe care au trăit înaintașii lui este o *legătură*”¹⁴. A încerca apoi obturarea viziunii geopolitice invocate de Nicolae Iorga în conferința *Les permanences de l'histoire*, unde demonstra categoric că: „pământul, rasa și ideea” sunt „permanențele istoriei”, constituind unica grilă care permite „să înțelegi istoria ca *dezvoltare*, și să înțelegi, să judeci, să iubești sau să condamni sufletește pe aceia care au jucat un rol în istorie”¹⁵ sau a forța cu obstinație ignorarea ponderii pe care concepte precum, „porunca locului”, „horizonturi care cheamă la expansiune”, „elemente de sintaxă”¹⁶ o au în opera savantului român, înseamnă a recunoaște insuficiența *recepționării* unei opere de o asemenea anvergură. Înseamnă a rămâne la poalele masivului, a te declara învins de spiritul sintetic năucitor al celui mai prolific scriitor al lumii. În ultimă instanță, și acesta a fost traseul cel mai utilizat, înseamnă a-ți oferi unica poziție rămasă pentru „dialogul” cu posteritatea lui Nicolae Iorga, cea de *ideolog*.

Ideologul a fost partenerul de „dialog” cel mai consecvent al lui Nicolae Iorga în ultimii 50 de ani. Mai este și astăzi.

Ce este însă teoria vitalității și în ce constă în definitiv replica savantului român? O abordare sistematică face Nicolae Iorga în 1933 cu ocazia cursului susținut la Vălenii de Munte: *Hotare și spații naționale*. Linia critică a cursului este precizată încă de la început: „Care este ideea greșită ce trebuie combătută nu numai ca tulburătoare a păcii, ci și ca o idee ce amenință civilizația și face antipatice națiuni ce pot fi privite și prețuite astfel? E ideea necesității de spațiu pentru o națiune, ideea de Raum cum spun germanii”¹⁷. Savantul român pune la îndoială înseși fundamentele acestei teorii: „în tendința firească de expansiune, trebuie neapărat cucerire și luptă?” Și răspunsul este negativ, deși de netăgăduit este diferențierea statelor în funcție de un criteriu definitoriu — identificat de

¹⁴ N. Iorga, *Istorie universală* (curs ținut în anul școlar 1933–1934), București, litografia C. Dumitrescu, p. 3, 119, 36.

¹⁵ N. Iorga, *Sensul învățăturii istoriei*, 1939, București, p. 307.

¹⁶ N. Iorga, *Istorie universală*, p. 11–12, 14.

¹⁷ N. Iorga, *Hotare și spații naționale*, Vălenii de Munte, 1938, p. 2.

istoricul român drept „grad de vitalitate”. Ceea ce se opune Lebensraum-ului german este *teoria vitalității*.

Democrația sa începe cu o constatare: „Independența în zilele noastre a ajuns ceva cu totul relativ (...). Autarhia intelectuală n-o poate reclama nimeni. Din toate părțile suntem pătrunși de Idei”. Evoluția pe scena istoriei este prin urmare o permanentă interdependență: se transmit și se recepționează influențe (economice, politice, culturale) în chip neîncetat: „noi toți cucerim fără să vrem și noi toți suntem cuceriiți fără să ne dăm seama; aceasta se petrece neconștient”¹⁸. Și tocmai sporul de vitalitate, respectiv difuzarea sa inegală în populații este răspunzătoare. Dintr-o asemenea perspectivă, nici teritoriul, nici forța armelor nu mai sunt determinante. Nicolae Iorga împinge lucrurile mai departe, demonstrațiile sale atingând apogeul atunci când argumentează despre ceea ce s-ar numi: „cucerire a cuceriiților de către cuceriiți”: „Poți să cucerești mii de kilometri și cu toate acestea să fii acolo supusul celor pe care i-ai cucerit”¹⁹. Paradoxul acestei formule se dovedește până la urmă aparent, căci probele invocate de Nicolae Iorga sunt irefutabile.

Trei argumente aduce în sprijinul tezei sale, fiecare, corespunzând unei etape istorice circumscrise precis: 1. *cultura greacă*: „Grecia cucerită a cucerit însă pe asprul ei învingător (...). Sufletește, Grecia era stăpâna lumii; sufletește, românii n-au căutat să stăpânească.” 2. *cultura romană*: „Niciodată românii n-au spus: Voim să cucerim lumea întreagă și s-o romanizăm pe urmă. Dar aceasta n-a împiedicat ca toată lumea să fie supusă legilor romane, spiritului roman, ca din aceste legi și din acest sprijin juridic al Romei să iasă obiceiuri populare care conservă ce era cuprins odinioară în formele legale”. Cu îndreptățire scria istoricul român despre „cucerirea spirituală” pe care și Roma, la rândul ei, a înfăptuit-o: „Roma a guvernat înainte de toate printr-o altă înfățișare sufletească față de nevoile practice ale lumii și de condițiile în care societățile omenești puteau trăi.” 3. *creștinismul*: este cazul, spune Nicolae Iorga, cel mai elocvent de cucerire prin spirit, de stăpânire a lumii în pofida și împotriva oricărei „forțe brute”, împotriva „puterii militare a imperiilor de tot felul”.

Venind apoi pe firul istoriei, Iorga se oprește asupra cuceririlor napoleoniene, deslușind, în spiritul tezei căreia îi face demonstrația, cuceririle, *reale și perpetue* ale împăratului: „Și Austerlitz, cu victoria lui, a rămas acolo, efectul acestei victorii a ținut numai o bucată de vreme, dar legile lui Napoleon, bune, rele, și până azi țin”, și stăruie apoi pe cazul Germaniei secolului al XIX-lea, considerat pe bună dreptate, exemplar: „Germanii aceștia deci, trăind în centre patriarhale, fără unitate, fără forță militară, fără posibilitatea de a se apăra într-o țară — câmp de luptă pentru toate ambițiile Europei, au stăpânit lumea”. Este vorba de secolul ce a adus gloria poporului german, în care spiritul acestei nații prelua ștafeta supremației culturale a Franței, istovită și secată de excesiva rațio-

¹⁸ *Ibidem*, p. 17, 26.

¹⁹ *Ibidem*, p. 31. Este important de semnalat remarcă lui Nicolae Iorga, după care „vitalitatea trece dintr-un domeniu în altul”, deci, chiar în situații în care canalul politic este întrerupt, vitalitatea unui popor nu încetează să se manifeste.

nalitate. Un exemplu preferat de Nicolae Iorga: „Suntem cu toții supuși lui Hegel, chiar aceia care n-au auzit de dânsul”²⁰. Este vizată în aceste cuvinte concepția acestuia despre stat.

Dar pledoaria cea mai convingătoare în sprijinul tezei sale, o susține Nicolae Iorga atunci când invocă, de la înălțimea prestigiului său de specialist în istorie universală, cazul românesc. Cursul *Afirmarea vitalității românești* (1939–1940) este practic o aplicație a celui anterior. Deși fără expansiune — întreaga filosofie a țaranului român se poate dezvălui prin acel atât de caracteristic „noi nu ne mutăm” —, poporul român nu a fost spectator pasiv în mersul tumultuos al istoriei răsăritene și nu de puține ori al celei europene: „Noi am făcut multe lucruri dincolo de hotarele moșiei noastre. Aceste lucruri s-au făcut prin mersul normal al vitalității, scria Nicolae Iorga în 1938. Cele două condiții dătătoare de seamă pentru destinul și forța unui popor, adică o *vitalitate permanentă* (manifestându-se în orice împrejurare) și *profundă* (dezvăluindu-se la un nivel excepțional chiar „lipsită de forma însăși a statului”) sunt identificate la poporul român: „Marea noastră realizare stă în aceasta, felul cum am știut să rezolvăm, să topim și să adăugăm totul la nevoile și aspirațiile noastre, lucru de căpătâi pentru dovada vitalității unui neam”²¹. Ea își află expresia în trei planuri — popular, cultural, politic —, aceste trei traiectorii fiind urmate și de savantul român în demonstrația sa.

Am fost, în primul rând, un popor cu o solidă „viață organică”; un „popor de *voie bună*”, cu o creație și o viață populară extrem de tenace, toate acestea permițându-ne nu doar supraviețuirea, ci și manifestarea acelei înalte virtuți numite de Nicolae Iorga „capacitatea de a ieși de sub ocupație”: „A trecut și atâta lume peste români. Românii i-au acceptat, fără a se supune sufletește. Avem această rară însușire: primim orice împilare, dar în inimă păstrăm libertatea întreagă. Și, când cineva ne crede mai îngenunchiați, atunci ne ridicăm pentru a-l pune la pământ”.

În plan cultural, istoria noastră a fost susținută și sistematică „operă de luare în stăpânire a altui orizont, prin limbă”. Limba română s-a dovedit un instrument admirabil — Iorga invoca chiar un „internaționalism al limbii românești” — iar în „războiul limbii”, în lunga etapă de cristalizare și formare, în pofida încercărilor și ispitelor, „o măsură și un bun simț neîntrecut al poporului acestuia au aruncat de la sine ce nu i s-a potrivit”. Adevărată „proclamație de independență morală”²², avea să declare Nicolae Iorga.

Însă ceea ce se detașează cu strălucire în acest al doilea plan cercetat, este viața religioasă a poporului nostru: creștinismul românesc. Sintagma, aparent contradictorie, este, după Iorga, perfect justă și pe deplin justificabilă. Notele definitorii ale religiei înaintașilor noștri au fost terenul unei ideale osmoze cu elementul creștin, Iorga ajungând într-un final să remarce: „Noi ținem la ortodoxie nu pentru ce ne-a dat ortodoxia nouă, ci pentru ce i-am dat noi ortodoxiei”

²⁰ *Ibidem*, p. 40–41, 61, 62, 62–63.

²¹ N. Iorga, *Afirmarea vitalității românești*, Vălenii de Munte, 1939–1940, p. 29.

²² *Ibidem*, p. 28, 41.

și să închidă într-o definiție genială nota inconfundabilă a ortodoxiei acestui spațiu: „o religie a «popei» însurat”.

Paradoxal poate a decreta „cuceriri fără expansiune” în cea de-a treia rubrică cercetată. Însă Nicolae Iorga invocă dovezi incontestabile și în planul politic, probând cu unică subtilitate că supremația în civilizație și cultură a românilor i-a propulsat deseori pe aceștia drept „înainte mergători”. Ideile noastre de libertate și organizare n-au penetrat doar în evul mediu — deși atunci cu preponderență —, ci și în secolul al XIX-lea. Savantul român poate declara: „Din evul mediu cel vechi, până în 1890 nu s-a făcut nimic fără noi”²³. Cu anul 1890 se atinge apogeul, acesta închizând intervalul în care românii au izbutit, cu consecvență și răbdare, „o altă cucerire”. Organizarea politică, forma de stat, dreptul român, evocate în probatoriul său, sunt elementele pe care marșează de-a lungul consistenței sale demonstrații.

Redată succint, pe aceste cadre se articulează teoria vitalității. Demonstrația înfățișată aici este fatal fragmentară. Nici nu s-ar fi putut altfel. Un discurs cu pretenții de exhaustivitate nu se poate cantona, fără a-și pierde onestitatea, doar în lucrările la care am apelat, fie chiar cele dedicate de Nicolae Iorga chestiunii dezbătute. Din multele exemple, selectăm doar unul: cursul *Evoluția ideii de libertate*, merit a cerceta „pluralismul istoric al ideilor de libertate”²⁴, dezvăluie în subtext o asemenea fertilă sugestie. Istoria care „nu se vede”, puțin frecventată și aproape necunoscută — tocmai din cauza deficitului de spectacolar — este un teritoriu ce-și are, cercetat cu virtuozitate, fascinația și importanța lui, cu neputință de neglijat. Și aceasta este zona pe care vine să o dezvăluie — și din care-și trage seva — teoria vitalității.

Și încă ceva. Propunându-și răspicat teza, ridicându-se singur împotriva unei prestigioase școli, împotriva unui *stil de gândire* ce părea a copleși epoca, Nicolae Iorga ne-a lăsat prin strălucita sa izbândă, o lecție imprescriptibilă. Nociva iluzie ratzeliană — plasarea la fundamentul națiunii a biologiei (rasa), cultura venind pe urmă și descinzând implacabil din aceasta — premisa „științifică” ce va alimenta, prin ricoșeu, ambițiile devastatoare ale doctrinei naziste sunt spulberate punct cu punct și fără replică de istoricul român. Nu biologia, nici economia sau forța militară dau seama până la capăt de rosturile popoarelor. Abstracție făcând de mărime sau de nivelul de vizualizare pe scena istoriei universale²⁵, o singură dimensiune poate consacra cu adevărat un popor: *cea spirituală*. Aceasta este lecția fundamentală ce o transmite Nicolae Iorga. Și de aici vine accentul atât de însemnat pus pe *națiuni*. Căci ele nu sunt, pentru istoricul român, sterile asociații de tip contractualist sau simple tipuri de organizare cu funcții limitate la un anumit moment istoric, ci formațiuni înzestrate cu *dimensi-*

²³ N. Iorga, *Hotare și spații naționale*, p. 118, 49, 125.

²⁴ N. Iorga, *Evoluția ideii de libertate*, curs reeditat la ed. Minerva, București, 1987, sub îngrijirea dlui Ilie Bădescu, p. 13.

²⁵ „Vitalitatea” nu este același lucru cu capacitatea sau forța militară a unui popor. În cazul mongol, bunăoară, demonstrează N. Iorga, „nu avem de-a face cu o vitalitate națională”.

une spirituală. În funcție de gradul specific de vitalitate, națiunile se manifestă creator, propunându-și fiecare tonul unic și inconfundabil pe portativul universal.

Învățătura lui Nicolae Iorga este astăzi mai actuală decât oricând.

IV. „TEORIA VITALITĂȚII” SAU PLEDOARIE PENTRU O SOCIOLOGIE RĂSĂRITEANĂ

Motto: „*Sociologia românească nu s-a întrupat din filosofie, metafizică sau științele moravurilor cum s-a întâmplat în Occident, ci din studiul istoriei naționale*”²⁶ (Ion Ungureanu)

Pe drept s-a spus, pe urmele lui P. P. Panaitescu, că Nicolae Iorga este „întemeietorul școlii de sociologie istorică din România”²⁷. Faptul că marele cărturar nu este revendicat cu suficientă stăruință de sociologia românească nu face decât să probeze, o dată în plus, blocajul în care se găsește astăzi.

Despre teoria asupra căreia am stăruit mai sus, doar una dintre tezele răspândite de-a lungul giganticei opere a lui Nicolae Iorga, se cuvin încă două precizări. Cea dintâi, legată de *actualitatea* ei, iar cea de-a doua relevând cota înaltă a *statutului ei cultural*. Alături de valoarea în sine, indiscutabilă — ea reușind să se opună, cum am arătat, cu succes unei teorii de o asemenea anvergură, anulându-i total premisele și demontându-i sistematic argumentele — teoria vitalității își sporește însemnătatea prin uluitoarea ei forță euristică. Proba cea mai actuală: raportul agresiune — rezistență. Întreaga istorie românească postbelică trebuie acum reevaluată și decodată prin noua grilă. „Verificarea” tezei de-a lungul celor 45 de ani, abordând întreaga suită de procese derulate în acest teribil interval și — precum cerea Nicolae Iorga — înarmat permanent cu privirea „de a doua instanță” asupra materialului brut, este o întreprindere ce se cere înfăptuită. Locurile comune și mistificările discursului public actual — „societățile închistate”, „inerte”, „vegetale” — doar astfel vor fi înlăturate.

Dacă prima precizare vizează statutul epistemologic, cea de-a doua vine să sublinieze semnificația contextuală a „teoriei vitalității”. Escamotând prejudecăți de hegemonie culturală sau nefundate pretenții, conferindu-i teoriei rangul înalt ce-l merită, adăugăm o nouă probă la dosarul — atât de controversat — al dezbaterii: sociologia Răsăritului sau sociologia *din Răsărit* (sociologia creată de sociologii răsăriteni).

²⁶ Ion Ungureanu, *Idealuri sociale și realități naționale*, București, Edit. Științifică și Enciclopedică, 1988, p. 28.

²⁷ Mihai Ungheanu, „Nicolae Iorga — întemeietor al școlii de sociologie istorică în România”, în „Sociologie Românească”, nr. 5–6/1990, p. 433–458.

Alături de *teoria selecției negative* sau de *teoria păturii superpuse* ale lui Mihai Eminescu, alături de formula *corporatismului pur* a lui Mihail Manoilescu sau de *teoria elitelor* a lui Traian Brăileanu, de *legea orbitării* a lui Dobrogeanu-Gherea sau de *viziunea multiparadigmatică* a profesorului Ion Ungureanu, *teoria vitalității* a lui Nicolae Iorga vine să probeze încă o dată un adevăr insuficient asumat: sociologia spațiului răsăritean nu este doar sociologia din Răsărit, ci este o sociologie specifică, ce-și cere instrumente și unghiuri de privire adecvate, ce-și relevă constant propria originalitate, căci originală și surprinzătoare este zona pe care are datoria s-o tălmăcească.

Pentru a deveni cu adevărat conștientă de misiunea și direcția ei reală, întâlnirea cu istoria este decisivă pentru sociologia românească. Dacă este adevărat că piatra de încercare pentru criticul literar român este opera lui Mihai Eminescu — și de bună seamă că este —, același rang îl dobândește pentru sociologul român opera uriașă și inegalabilă a lui Nicolae Iorga.